

Bronisława Ligara
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
bronislawa.ligara@uj.edu.pl

BILINGWIZM W TEKŚCIE ZAPISANY. CZĘŚĆ I. STATUS LINGWISTYCZNY. PARADYMATY BADAWCZE

Słowa klucze: bilingwizm/dwujęzyczność, mowa dwujęzyczna, wykładniki transkodowe, kompetencja dwujęzyczna, semantyka interpretacyjna, lingwistyka międzykulturowa

Keywords: bilingualism, bilingual speech, transcodic markers, bilingual competence, interpretive semantics, intracultural linguistics

Możliwe są obok indywiduów wyłącznie jednojęzycznych także indywidua dwu- i wielojęzyczne. Ujęzykowanie głowy ludzkiej za pomocą więcej niż jednego myślenia językowego **wprowadza do niej coś całkiem nowego.**

Jan Baudouin de Courtenay

1. Wprowadzenie: badanie kodu a badanie tekstu

Zjawisko bilingwizmu – faktu używania przez tę samą osobę dwóch języków do komunikowania się z innymi osobami – jest empirycznie dostępne obserwacji przede wszystkim w swoim wymiarze językowym; wymiar ten realizuje się zaś w konkretnych produkcjach językowych – tekstach, które są podstawową jednostką formalną i semantyczną komunikacji nadawcy z odbiorcą. Przedmiotem niniejszych uwag są właśnie takie teksty pisane, które eksplicytnie, a więc na powierzchni samego tekstu

zawierają korelaty językowe zachowań językowych autora tekstu jako osoby dwujęzycznej, to znaczy osoby, która jest nosicielem dwóch kodów (oznaczonych dalej jako J1 i J2), czynnie ich używa w codziennej komunikacji i w danym tekście realizuje swoje dwie kompetencje językowe w ten sposób, że doprowadza oba kody do kontaktów międzyjęzycznych (Weinreich [1963] 2008; Lüdi, Py 2003; Py 2007), nadając im postać *switching code / przełączania kodów / przemienności kodów, code mixing / zmieszania kodów, interferencji czy zapożyczeń*¹.

Językowy wymiar bilingwizmu był dotychczas podejmowany głównie w obszarach badawczych kontaktów językowych oraz języka polonijnego i jego odmian / dialektów kontaktowych, powstających poza granicami Polski² w kontakcie z danym językiem obcym³, oraz w polszczyźnie mniejszości narodowych i grup etnicznych⁴ zamieszkujących polski obszar językowy w przeszłości. Badania te zorientowane były jednak przede wszystkim na **kod** – polonijny – w jego wymiarze społecznym, a więc na to, co w nim bardziej systemowe niż uzualne. Dążenie do opisu kodu polonijnego dawało ważne rezultaty badawcze w postaci rejestrowania typów oddziaływania danego języka obcego na polszczyznę użytkowników pozostających poza polskim obszarem językowym, opisywanych w literaturze przedmiotu jako interferencje i zapożyczenia (Decyk et al. 1988).

Natomiast problematyka samego tekstu, w którym to właśnie dochodzi do kontaktów międzyjęzycznych J1 i J2 jako rezultatów kompetencji w dwóch językach autora tekstu, nie była dotychczas w literaturze naukowej czy nawet w świadomości językoznawców polonistycznych postawiona jako osobny przedmiot badawczy, który należałoby wyodrębnić w polu badań nad bilingwizmem. W rezultacie teksty, stające się przecież dla lingwisty terenem jego badań, bo to w nich ujawniają się oddziaływania jednego języka na drugi w postaci kontaktów między nimi – kontaktów, które kreuje i którymi zarządza dwujęzyczny twórca tekstu (Py 2007: 93) – nie były, jak dotąd, w ramach językoznawstwa polonistycznego obiektem osobnej refleksji teoretycznej. W żadnym wypadku nie znaczy to, że badacze pomijali teksty pisane w badaniach

1 Zagadnieniu temu poświęcona jest ogromna literatura, z której z racji rozmiarów artykułu przytaczam tylko pozycje najbardziej moje badania inspirujące: Weinreich [1963] 2008; Haugen 1972; Szlifarsztejn 1981; Hamers, Blanc 1983; Sękowska 1994, 2010; Lipińska 2003; Ligara 2011.

2 Choć oba te zagadnienia badacze niekoniecznie łączyli z dwujęzycznością indywidualną czy zbiorową/społeczną. Problematyka kontaktów językowych zapoczątkowana przez Witolda Doroszewskiego (1938) była przede wszystkim badana w ramach polszczyzny emigracyjnej. Dopiero praca Uriela Weinreicha ([1963] 2008) połączyła ściśle badanie kontaktów między językami z dwujęzycznością, stawiając nosiciela dwóch kodów jako miejsce dokonywania się kontaktów jednego języka (J1) z drugim (J2).

3 Z powodu obfitej literatury przedmiotu ograniczam się tutaj do przytoczenia najważniejszych pozycji autorów, którzy podejmowali problem wyodrębnienia zjawiska językowego polszczyzny kształtującej się na styku dwóch kodów i kwestię terminologiczną z tym związaną: Miodunka 1990; Dubisz 1997a, 1997b; Sękowska 2010: 37–42.

4 Autorstwo tego nurtu badań należy do Marii Strycharskiej-Brzeziny, która go rozwijała i nadal rozwija w licznych pracach. Jej bogaty dorobek z tego nurtu zob. Gruchała, Kurek 2010: 21–28.

nad językiem polonijnym, ale że traktowali je głównie w wymiarze systemowym jako źródło do eksploracji słownictwa polonijnego (Decyk, Dubisz 1988: 5; Sękowska 2010: 63–67).

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę w tamtych badaniach nieobecną: w jej centrum stawia się *tekst* napisany przez *dwujęzycznego nadawcę*, który tworząc swoją produkcję językową, czerpie równocześnie z zasobów językowych dwóch języków będących w jego użyciu: wprowadza je w kontakt stojący u podstaw zjawisk dających się zaobserwować na powierzchni tekstu jako ślady tego kontaktu. Zatem na tym samym terenie obserwacji – polszczyzny kształtującej się w kontakcie z innymi językami – stawiamy odmienne pytanie badawcze: jest to pytanie o funkcjonowanie w danym tekście, rozumianym jako jednostka semantyczna (Adam 1999: 23–42), *dwujęzycznego twórcy* tego tekstu, tworzywa *konstytuującego* mimo swej heterogenicznej natury jego całość. Jest to również hipoteza robocza dla naszych badań.

Artykuł jest próbą spojrzenia na **teksty pisane**, które dokumentują **mowę osób dwujęzycznych** – nazywaną w dalszym toku artykułu **mową dwujęzyczną** (zob. 4.) – jako na osobny obiekt badawczy lingwistyki. Równocześnie stawia on problem natury ogólnej: mianowicie, czy teksty takie badać, stosując podejście monolityczne, monojęzyczne, które jako milczącą oczywistość zakłada, że tekst powstaje w danym jednym kodzie dla odbiorcy znającego ten sam kod, i *a priori* nie przewiduje w nim miejsca dla sekwencji realizowanych w drugim kodzie, gdyż są to użycia jednostkowe, przypadkowe, niedające się ująć w jakąś typologię kombinacji (użyć)? Czy też, rezygnując z podejścia monojęzycznego, przyjąc, że są one swoistymi tekstami, w których sekwencje realizowane już to w J1, już to w J2 tworzą pewną semantyczną i funkcjonalną całość? I chociaż wydają się faktami tekstowymi w stosunku do tekstów monojęzycznych ilościowo marginalnymi, wysuwamy hipotezę, że stanowią osobny przedmiot badawczy językoznawstwa, a zadaniem badacza jest znalezienie adekwatnych narzędzi do ich analizy i opisu w ramach istniejących paradygmatów lingwistyki.

Zatem w pierwszym rzędzie powinien zostać określony status lingwistyczny tekstów realizowanych w dwóch kodach (choć z różną ilością składników obu kodów); następnie wyznaczyć należy miejsce badanych tekstów we współczesnych paradygmatach badawczych i na ich podstawie wybrać pojęcia badawcze, a więc instrumentarium stanowiące ramę teoretyczno-metodologiczną do analizy i opisu faktów językowych przejawiających się w tekstach, a leżących w polu zainteresowań bilingwizmu jako celu badań. Kolejnym krokiem będzie próba dokonania opisu form i funkcjonowania w tekście śladów dwujęzyczności ich autorów. A ponieważ każde zjawisko tekstowe pochodzi z jakiegoś gatunku, interesować nas będzie pytanie, jakie gatunki tekstów oferują możliwości badania utrwalonych w tekście przejawów mowy dwujęzycznej.

2. Status lingwistyczny tekstów pisanych dokumentujących mowę dwujęzyczną

W językoznawstwie polonistycznym status lingwistyczny tekstów pisanych, w których materializuje się kompetencja dwujęzyczna⁵ (zob. 4.1.) ich autorów, jako obiektu badań językoznawczych nie został jeszcze jasno określony. Wstępne rozpoznanie problematyki tekstu z zapisanym bilingwizmem jego autora każe dostrzec w takim tekście pewne cechy wspólne z *makaronizowaniem* (*makaronizmami*, językiem *makaronicznym*, stylem *makaronicznym*, *makaronicznością* językową; zob. Skwarczyńska 1937: 337–338). Oba byty badawcze łączy częściowo podobna zawartość pojęciowa. Terminem tym w historii języka określa się bowiem fakty włączania przez nadawcę-autora w tekst wyprodukowany w języku J1 narodowym, tu polskim, obcych elementów językowych: przede wszystkim łacińskich, potem także włoskich i francuskich, czyli, w terminach stosowanych w tym artykule, składników tekstu w J2 (ibid.: 338–341; Klemensiewicz 1976: 402–409, 576–580). Genezę makaronizowania przypisuje się między innymi uleganiu modzie językowej i dyktowanemu przez nią snobizmowi, bowiem znajomość tych obcych języków oznaczała przynależność mówiącego do elity społecznej (Skwarczyńska 1937: 354). Makaronizowanie było zatem dla autora mówiącego czy piszącego w języku polskim, narodowym, sposobem uzewnętrzniania – manifestowania – jego znajomości języka obcego, uznawanego w danej społeczności za język kultury wyższej niż język/kultura narodowa. Zarazem jednak w makaronizowaniu upatrywano zagrożenie dla czystości, a nawet całości języka narodowego, a więc puryzm językowy – stanowisko *i d e o l o g i c z n e* – je potępiał (ibid.: 343–346).

Stanowisko odmienne co do rozumienia i oceny zjawiska makaronizowania zajęła Stefania Skwarczyńska w artykule opublikowanym w 1937 r. Badaczka ujęła fenomen języka i stylu makaronicznego – makaroniczności językowej – nie z punktu widzenia obrony języka narodowego, a z pozycji teoretyka stylistyki, a więc z punktu widzenia estetycznego. Wyszła poza dominujące w historycznojęzykowej literaturze przedmiotu podejście do makaroniczności językowej jako zjawiska już zamkniętego, ograniczonego czasowo do pewnych epok i do pewnych języków (głównie łaciny, ewentualnie włoskiego, francuskiego jako J2)⁶, a dostrzegła w nim zjawisko występujące powszechnie i żywe: w opinii badaczki „[...] tyle jest możliwych odmian języka makaronicznego, ile jest możliwych kombinacji zmieszania się ze sobą różnych języków” (ibid.: 341). Pozostając zatem przy istniejącym, zadomowionym już w literaturze przedmiotu terminie, rozszerzyła zakres pojęcia *makaronizm* na wszelkie zjawiska występujące na poziomie tekstu, w których w charakterze J2, włączanego w postaci

5 A nawet wielojęzyczna, jak w przypadku nosicieli kilku języków. Wtedy bilingwizm traktowany jest jako przypadek wielojęzyczności – nadrzędnym pojęciem badawczym staje się w takiej sytuacji wielojęzyczność (Lüdi 2004; Billiez 2007).

6 Stanowisko to nie zmieniło się w powojennej największej i najwybitniejszej syntezie historii języka polskiego (Klemensiewicz 1976).

różnych elementów przez autora do tekstu w J1, pojawia się każdy drugi kod będący w żywym użyciu tegoż autora (ibid.: 342)⁷. Pionierskie podejście Skwarczyńskiej zaszła się na tym, że dostrzegając w realnym istnieniu takich obcojęzycznych elementów tekstowych problem ogólniejszej natury, wysunęła potrzebę skategoryzowania ich pod jednym pojęciem badawczym, tyle że dla rozszerzonej, ponadczasowej kategorii bytów językowych zastosowała stare miano.

Podobnie i współcześnie termin ten pojawia się, gdy mowa o współwystępowaniu⁸ dwóch kodów w jednej wypowiedzi. I nie jest to bynajmniej zjawisko marginalne. Tak na przykład Claude Backvis pisząc o bilingwizmie łańcisko-polskim w XVI w., przeprowadza paralełę między makaronizmami łańcisko-polskimi a makaronizmem francusko-flamandzkim znanym mu osobiście w Brukseli w latach 50. XX w. Mianem *żywego makaronizmu* ten wybitny polonista belgijski określa używanie elementów francuskojęzycznych w mówionym wariacie języka flamandzkiego, przyczynę używania tych ostatnich upatrując w prestiżu społecznym i kulturowym, jakim obdarzany jest język francuski w dwujęzycznym społeczeństwie belgijskim (Backvis 1958: 41, 48).

Termin *makaronizowanie* (tym razem z języka angielskiego czy amerykańskiego) wraca również we współczesnym dyskursie na temat polszczyzny, jaka powstaje d o r a ż n i e wśród pracowników wielkich korporacji międzynarodowych w Polsce, używających w swoim miejscu pracy w codziennej komunikacji zawodowej obowiązkowo także języka angielskiego (czy to jego amerykańskiej wersji).

Problematykę włączania w tekst polski, tak mówiony, jak i pisany, elementów obcojęzycznych nieprzyswojonych podjęła Irena Bajerowa, ujmując je jako zjawisko *cytatów obcojęzycznych* w tekstach polskich i rozpatrując je jako ślady przeszłości – przeszłości ogólnokulturowej oraz przeszłości stylistycznej (Bajerowa 1992).

Istnieje zatem pewien wspólny teren obserwacji, który tworzą zjawiska językowe z natury swojej **heterogeniczne**. Sytuują się na nim, z jednej strony, zjawiska w świetle tradycji naukowej już w badaniach lingwistycznych podejmowane: jest to polszczyzna kształtująca się na styku dwóch kodów (język polonijny i jego odmiany kontaktowe, polszczyzna mniejszości narodowych), zjawisko makaronizmu (makaronizowania), cytaty obcojęzyczne w rozumieniu I. Bajerowej, a z drugiej, zjawisko dopiero w tym artykule postawione jako osobny przedmiot badań lingwistycznych: szczególny zespół

7 Pomijam w tym miejscu dalszą typologię języka makaronicznego na typ języka makaronicznego z jednej strony wprowadzanego do utworu literackiego dla celów stylizacji, powstałego więc sztucznie, a z drugiej typ języka makaronicznego jako języka potocznego, autentycznego, niestylizowanego (Skwarczyńska 1937: 342; Klemensiewicz 1976: 402–409).

8 Celowo nie używam tutaj określenia „zmieszanie” Skwarczyńskiej i innych badaczy, gdyż w badaniach nad bilingwizmem jest ono – jako nazwa *z/mieszanie kodów* – polskim odpowiednikiem *code mixing* (Ligara 2011: 171–172), a więc pewnego typu zachowania językowego bilingwisty, obok przełączania kodu (*code swiching*) i interferencji. W tym miejscu chodzi o określenie dla całej kategorii obejmującej trzy typy zachowania językowego bilingwisty – nazywanej w literaturze przedmiotu *mélange linguistique* ‘melańżem językowym’ (w odróżnieniu od *mélange de codes* ‘zmieszania kodów’) (za: Hamers, Blanc 1983: 455).

faktów językowych, jakim są teksty pisane dokumentujące mowę osób dwujęzycznych, realizujące się w pewnych gatunkach.

To, co te ostatnie wyróżnia od trzech pierwszych zjawisk i tym samym pozwala je postrzegać jako osobny obiekt badawczy, to, po pierwsze, źródło tej heterogeniczności, którym jest **aktywny bilingwizm jego autorów** – odbity na powierzchni tekstów stanowi ich cechę konstytutywną; a po drugie, **świadomość u nadawcy dokonywania transgresji normy**, silniej naznaczająca tekst pisany niż mówiony, a której źródłem jest zmiana języka w obrębie tej samej wypowiedzi (tekstu); w związku z czym ta ostatnia jawi się jako podstawowy problem odnoszący się do bilingwizmu i normy. Jako obiekt badań lingwistycznych tekst utrwalaający mowę bilingwisty wymaga zatem odpowiedzi na pytanie, jak dwujęzyczność autora wpływa na kształt językowy samego tekstu oraz w jaki sposób heterogeniczne, nieprzystające do siebie elementy tworzą określoną całość semantyczną – superznak (Duszak 1998: 32), interpretowany przez odbiorcę jako tekstowa jednostka semantyczna.

Dodajmy, że przedmiotem naszej obserwacji są **teksty prymarnie pisane**, a więc świadomie przez nadawcę skonstruowane poprzez „obróbkę” choćby w minimalnym stopniu formy językowej, oraz ujęcie przekazu w określony gatunek. Nie bierzemy zatem pod uwagę tekstów umieszczanych na forach internetowych, jak np. tekstów reprezentujących *ponglish*⁹, jako *mówionych wtórnie zapisanych*, podpadających raczej pod reguły interakcji słownej.

3. Paradygmaty badawcze dla tekstów pisanych dokumentujących mowę dwujęzyczną

Potrzeba wskazania paradygmatów badawczych, które wyjaśniłyby zjawisko mowy dwujęzycznej, wypływa z konkretnego doświadczenia badawczego piszącej te słowa, a ilustrują je dwa poniższe przykłady tekstowe:

- (1) Pomyśl o tym, bo nawet teraz nasza korespondencja się przerwie, a Ty uznany przez wszystkie gazety za naczelnika **des gauches** (a)! W istocie okropnie byli **gauches** (b) **les gauches** (c). Co mogli uczynić, gdyby nie nadużywali jak dzieci cacek, a co uczynili?!! (Kraśiński, *Listy do Cieszkowskiego*, 1849, Baden, 23-go augusta: 525)¹⁰,

9 Mianem *ponglish* określa się nowy twór językowy kształtujący się w ramach polszczyzny poza granicami kraju. Jest to polsko-angielska mieszanina językowa, powstająca i funkcjonująca wśród najnowszej (e)migracji polskiej w Wielkiej Brytanii i Irlandii jako polsko-angielska mowa, którą najmłodsze pokolenie polskich migrantów posługuje się między sobą na co dzień. Marzena Błasiak, autorka monografii poświęconej temu zjawisku językowemu, będącemu rezultatem kontaktów językowych i kulturowych, definiuje je jako „zlepek słów polskich i angielskich”, w którym bazą jest język polski, a dodawane są wyrazy, zwroty i konstrukcje składniowe z języka angielskiego, i kwalifikuje jako kod ograniczony (Błasiak 2011: 8, 84–90); *ponglish* realizowany jest przede wszystkim jako wariant mówiony, ale bywa też zapisywany na forach internetowych.

- (2) Aleksander P. tu przybył przed 10-cią dniami. Taki sam jak dawniej, dobry, poczciwy, grubianin w mowie, szlachetny w czynach [...]. Dziwna natura tego człowieka, wstydzi się dobrych stron charakteru swego, a wyszukuje i w **płaskorzeźbie stawia** [w J2 *met en relief*] przed ludźmi zło. (Kraśiński, *Listy do Adama Sołtana*, 1839, Neapol, 19 czerwca: 284)¹¹.

Oba poświadczenia mowy dwujęzycznej polsko-francuskiej (wyróżnione w tekście tłustym drukiem) pokazują trudność, jaką, z punktu widzenia odbiorcy jedynie monojęzycznego, w tym wypadku polskiego, stanowią dla interpretacji całościowego sensu wypowiedzeń, w których mowa dwujęzyczna została przez autora osadzona. W (1) ślady mowy dwujęzycznej to przełączenia kodu na J2: (c) **les gauches** oraz (a) **des gauches** w składni rządu (w stosunku do „naczelnika”), po polsku ‘ludzie lewicy, politycy lewicowi, partie lewicowe’, oraz (b) (byli) **gauches**, po polsku ‘niezręczni, nieporadni’. W (2) zaś ślad mowy dwujęzycznej jest na powierzchni tekstu w J1 zamaskowany pod polskimi *signifiants* – z punktu widzenia J1 wypowiedzenie „a wyszukuje i w **płaskorzeźbie stawia** przed ludźmi zło.” jest niegramatyczne, ale z punktu widzenia J2, połączonego w tekście z J1 – gramatyczne, bo komunikuje znaczenie ‘podkreśla, uwypukla’ na wzór francuskiego „mettre en relief”¹².

3.1. Jakie zatem paradygmaty lingwistyczne wyznaczają postępowanie badawcze dla interesujących nas tekstów? Powinien to być paradygmat, który uznaje różnorodność genetyczną opisywanych przedmiotów badawczych za ich cechę immanentną.

Jest nim obecnie konstytuujący się paradygmat **komunikacji międzykulturowej**, tak w przeszłości (Ligara 2011: 166), jak i współcześnie; a ponieważ narzędziem komunikacji jest język, za istotną część teorii komunikacji międzykulturowej uznać należy **lingwistykę międzykulturową (interkulturową)**, której koncepcję przynosi artykuł Aleksandra Kiklewicza (Kiklewicz 2010). Jako przykładowe zjawiska podpadające pod paradygmat lingwistyki międzykulturowej – a więc kulturowo nacechowane – autor podaje *p r z e k o d o w a n i e* (celowa zmiana kodu), *i n t e r k a l a c j e*¹³, *c o d e s w i t c h i n g*, *t e k s t y m a k a r o n i c z n e* (ibid.: 82, 83, rozstrzelanie za autorem). Zatem badanie i opis tekstów zawierających obok sekwencji w J1 – podstawowym tekstu¹⁴ – sekwencje w J2, co oznacza współwystępowanie w obrębie tego samego

10 [Zygmunt] Kraśiński, *Listy do Augusta Cieszkowskiego, Edwarda Jaroszyńskiego, Bronisława Trentowskiego*, t. I. Opracował i wstępem poprzedził Zbigniew Sudolski, Warszawa 1988.

11 [Zygmunt] Kraśiński, *Listy do Adama Sołtana*. Opracował i wstępem poprzedził Zbigniew Sudolski, Warszawa 1970.

12 *Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris 2007.

13 To znaczy ‘wtrącenie, wstawienie wyrazu’ – B.L.

14 *J1, podstawowy*, inaczej *bazowy* tekstu to język, w którym autor napisał, często zatytułował i rozpoczął swój tekst. Formalne sposoby włączania do tekstu w języku podstawowym segmentów w J2 – języku *wstawionym*, *włączonym* w stosunku do języka podstawowego – przedstawię w części II artykułu.

tekstu dwóch kodów, włącza się właśnie w zarysowany przez Kiklewicza nurt lingwistyki interkulturowej, a w jego ramach w problematykę kodowania informacji (ibid.: 81–83).

3.2. Narzędzi do opisu interesującego nas współwystępowania w obrębie tego samego tekstu dwóch kodów dostarcza prężnie rozwijający się dział lingwistyki stosowanej i glottodydaktyki obejmujący badania nad **bilingwizmem** i kontaktami językowymi. Lingwistyczne badania bilingwizmu opierają się obecnie na ustaleniu, że dwa języki nie stanowią w umyśle dwujęzycznego nadawcy sumy dwóch kompetencji jednojęzycznych w zakresie odpowiednio jego J₁ i J₂, oddzielonych od siebie, ale tworzą pewną s t r u k t u r ę, w której dwa systemy językowe współzamieszkują; zatem gdy osoba aktywuje w swoim przekazie językowym jeden kod, drugi pozostaje w jej umyśle nie mniej obecny; osoba dwujęzyczna może także wprowadzać dwa kody we wzajemne relacje. W związku z tym François Grosjean wyznacza dwa tryby (ang. *mode*), w jakich osoba dwujęzyczna komunikuje się w zależności od sytuacji komunikacji i własnych preferencji: tryb *jednojęzyczny*, kiedy jeden ze swoich kodów dezaktywuje (jak w przypadku pierwszym), oraz *tryb dwujęzyczny*, kiedy aktywuje oba swoje kody (jak w przypadku drugim) (Grosjean 2007: 313–316). Bilingwizm jednostki nie jest więc pomyślany jako opozycja do jednojęzyczności: odnoszone do rzeczywistego funkcjonowania językowego osoby dwujęzycznej, te dwa pojęcia – jednojęzyczność i dwujęzyczność – tworzą pewne kontinuum bez sztywnych granic pomiędzy funkcjonowaniem jednojęzycznym a dwujęzycznym i oba w to kontinuum się wpisują.

Przytoczone już przez nas wcześniej stwierdzenie Bernarda Py, że to osoba dwujęzyczna tworzy kontakty między używanymi przez siebie kodami i że to ona kontaktami międzyjęzycznymi zarządza (por. 1.), wyznacza pojęcia badawcze niezbędne do analizy tekstu wyartykułowanego w dwóch kodach. Korzystam w tym artykule z propozycji teoretycznych szwajcarskiej szkoły badań nad bilingwizmem, o której będzie bliżej mowa w punkcie 4. Kluczowa dla zaistnienia takiego tekstu staje się osoba dwujęzyczna jako nadawca; wobec różnego ujmowania bilingwizmu w literaturze przedmiotu pojęcie osoby dwujęzycznej wymaga jasnego zdefiniowania, co to znaczy **być osobą dwujęzyczną**. Następnie nasuwa się pojęcie **mowy dwujęzycznej**, odniesionej w tym artykule do tekstu powstałego jako pisany, w obrębie którego występują dwa kody. Mowa dwujęzyczna implikuje zaś pojęcie korelatów językowych kontaktów międzyjęzycznych, które stworzył w tekście dwujęzyczny nadawca: są to **wykładniki transkodowe**. Ich postać wybiera nadawca, bądź to oddzielając raczej od siebie dwa kody, jak w przypadku przełączania kodów i z/mieszania kodów, bądź to zbliżając kody do siebie, jak w przypadku interferencji czy kreacji językowych na podłożu dwujęzycznym. Pojęcia te zostaną bliżej zdefiniowane w punkcie 4., w którym przedstawiam ramę teoretyczno-metodologiczną dla analizy i opisu przejawów dwujęzyczności w tekście pisanym.

3.3. Ponieważ artykuł dotyczy pewnego zjawiska tekstowego, horyzont metodologiczny dla jego analizy i opisu wyznaczają również paradygmaty uznające *t e k s t y z a c e n t r a l n e z a g a d n i e n i e* lingwistyki. W pierwszym rzędzie jest to **lingwistyka tekstu**. Dla potrzeb tego artykułu tekst rozumiem jako komunikacyjną całość językową, wewnątrznie spójną (Beaugrande, Dressler 1990: 72–152; Nycz 2000, za: Labocha 2012: 30; Wilkoń 2002: 71–105; Labocha 2008: 156–167, 182–183), to znaczy spójną semantycznie i tematycznie (Duszak 1998: 91–112), poświadczoną w rzeczywistych warunkach komunikacji, wyprodukowaną w określonej praktyce społecznej¹⁵ i utrwaloną na piśmie.

Występowanie w tekście pisany dwóch kodów nasuwa pytanie o spójność takiego tekstu: rozbija ją czy też czyni możliwą? A jeżeli czyni możliwą, to pod jakimi warunkami? Odpowiedź zależy od przyjętej w danej praktyce społecznej normy wytwarzania tekstu pisanego, a ta ufundowana jest na wspólnocie kodu tak dla nadawcy, jak i ogółu interpretujących tekst odbiorców.

Zatem z perspektywy normy jednojęzycznej regulującej powstanie tekstu różnorodność genetyczna samego tworzywa, fakt, że w tekście współwystępują elementy heterogeniczne, z natury do siebie nieprzystawalne, zaburza jego spójność. Natomiast w perspektywie normy dopuszczającej wariantywność tworzywa tekstowego spójność tekstu zawierającego heterogeniczne elementy, które postawione koło siebie, w tej pierwszej perspektywie nie mają przecież racji bytu, tkwi w jego interpretacji przez odbiorcę. **Odbiorca** jawi się jako **kategoria współkonstituująca** tekst pisany, bo warunkuje jego spójność już na poziomie kompetencji językowej koniecznej do zrozumienia tekstu (Labocha 2008: 182–183). Odbierze on tekst dokumentujący mowę dwujęzyczną jako spójny, o ile ma podobną jak nadawca kompetencję językową w zakresie tych samych dwóch języków.

Każdy z języków, w których kodowana jest w tekście informacja, odnosi tekst do uniwersum referencji określonego danym językiem, przystającej do znajomości rzeczywistości pozajęzykowej wyrażonej tym językiem (Duszak 1998: 91–92), i w ten sposób stoi u podstaw spójności semantycznej tekstu jako całości. Zaś spójności tematycznej, którą stanowi „ciągłość w przepływie informacji” (ibid.: 96), kodowanie informacji w dwóch językach może sprzyjać, na przykład poprzez kontekstualizację informacji (Py 2004: 145) lub też wypełnienie luki leksykalnej w jednym kodzie elementem z drugiego kodu.

Jak każdy tekst pisany, również i tekst z zapisaną mową dwujęzyczną ma charakter autonomiczny (Nycz 2000, za: Labocha 2012: 14); równocześnie jednak uwzględnienie powiązania tekstu powstałego w trybie dwujęzycznym z kontekstem jego wytwarzania i interpretacji (Adam 1999: 34–42, 124–127) okazuje się niezbędne dla jego analizy. Kontekst ten zaś stanowią: 1) sytuacja bilingwizmu nadawcy i 2) swoisty kontrakt

¹⁵ Każda praktyka społeczna rozwija się w trzech sferach: fizycznej, semiotycznej i sferze procesów mentalnych, wytwarzających reprezentacje mentalne (Rastier 2010: 237–245).

współpracy zawarty z odbiorcą, legitymizujący interakcję nadawcy z odbiorcą w trybie dwujęzycznym, 3) która skutkuje wytworzeniem tekstu z zapisaną mową dwujęzyczną, oraz 4) gatunek, z którego dany tekst wypływa i który dopuszcza tryb dwujęzyczny jego wytworzenia.

3.4. Zasygnalizowane powyżej podejście do badania tekstu powstałego w trybie dwujęzycznym wpisuje się w model opisu zjawisk językowych zaproponowany przez François Rastiera w ramach jego koncepcji **semantyki interpretacyjnej** (Rastier 1994, za: Hébert 2005: 2–3; Rastier 2010: 107–114, 214–223). Model ten implikuje cztery porządki opisu języka: syntagmatyczny, paradygmatyczny, hermeneutyczny oraz referencjalny, przy czym dana teoria lingwistyczna może kłaść akcent na jeden bądź kilka porządków opisu, przyznając im różną wagę. I tak, zdaniem F. Rastiera, współczesna lingwistyka usuwa w cień porządki: paradygmatyczny i hermeneutyczny, kładąc nacisk na porządek opisu syntagmatyczny – składniowy oraz referencjalny, co oznacza, że na przykład wystarczyłoby zastosować reguły składniowe do znaków, aby móc dokonywać następnie interpretacji ich sensu.

W przypadku tekstu, w którym współwystępują dwa kody, postępowanie badawcze implikowane przez te cztery porządki opisu przedstawia się następująco: porządek syntagmatyczny będzie obejmował: kolejność pojawienia się na linii tekstu segmentów realizowanych w dwóch językach, począwszy od segmentu w języku bazowym (J₁) (por. punkt 3.1., przypis 14), dalej długość wstawionych do tekstu segmentów w J₂ oraz relacje styczności linearnej między segmentami w J₁ i w J₂. Porządek paradygmatyczny będzie zaś odsyłał do związków asocjacyjnych charakteryzujących oba systemy J₁ i J₂, a więc do dwóch zasobów językowych nadawcy: jego podwójnej kompetencji w zakresie J₁ i J₂, z której twórca tekstu zaczerpnął elementy do utworzenia tekstu w trybie dwujęzycznym. Porządek hermeneutyczny opisu, wskazujący na warunki wytworzenia i interpretacji tekstu, może dostarczyć badaczowi wskazówek, by mógł on określić, co stało u podstaw sięgania przez nadawcę raz do zasobu jednego języka, a raz do zasobu drugiego języka, a więc określić, jaka jest funkcja elementów zrealizowanych w J₂ w tekście. Porządek referencjalny natomiast dotyczy procesu dobierania między daną klasą obiektów percepcji, klasą reprezentacji¹⁶ i klasą *signifiés* skojarzonych z daną klasą *signifiants* (Rastier 1994, za: Hébert 2005: 2–3), które ostatecznie znalazły się w tekście i które odsyłają do uniwersum referencji związanego z danym kodem.

Dla opisu mowy dwujęzycznej ważne są jednak wszystkie cztery porządki opisu: na pierwszym miejscu sytuuje się porządek hermeneutyczny ściśle powiązany z porządkiem referencjalnym i paradygmatycznym (w którym zapada decyzja nadawcy

16 W semantyce interpretacyjnej F. Rastiera reprezentacje mentalne (obiektów percepcji) tworzą tzw. symulakr multimodalny – produkt psychologicznego przetworzenia zbioru *signifiés*. Osoba łączy symulakr multimodalny z obiektem percepcji (Rastier 2010: 207–212).

o wyborze języka); ich splot funduje porządek składniowy – strukturę tekstu. I właśnie porządek *hermeneutyczny* – warunki produkcji i interpretacji tekstu – oznacza powiązanie tekstu wytworzonego w trybie dwujęzycznym z *kontekstem*: obecność przejawów mowy dwujęzycznej w tekście – np. w (1) są to „*les/des gauches*” i „*gauches*”, w (2) jest to „w płaskorzeźbie stawia” – pozwala wstępnie zakładać:

- dwujęzycznego nadawcę,
- odbiorcę podobnie dwujęzycznego,
- relację nadawcy z odbiorcą zasadzającą się na swego rodzaju kontrakcie, iż ten ostatni wstępnie akceptuje tryb dwujęzyczny komunikacji tekstowej, to znaczy, że odbiorca przykładu (1) zrozumie grę językową wykorzystującą dwuznaczność francuskiego słowa „*gauche*” użytego raz jako rzeczownik (z determinantem *le*), raz jako przymiotnik, i związany z dwuznacznością żart słowny, nieprzetłumaczalny na J1; zaś odbiorca (2) podstawia pod „w płaskorzeźbie stawia” francuski model strukturalny ‘*mettre en relief*’ wraz z jego znaczeniem ‘wypukłać’, a nie skojarzy słów „stawiać w” oraz „płaskorzeźba” (*signifiants* w J1) z zakodowanymi w języku polskim (dla tychże *signifiants*) znaczeniami,
- określone potrzeby osobiste i społeczne nadawcy ujęte w pewien gatunek; w przypadku przytoczonych fragmentów jest to gatunek *listu*.

To, że nadawca wybiera mowę dwujęzyczną, a nie tryb jednojęzyczny, stanowi o jego strategii komunikacyjnej z odbiorcą.

4. Rama teoretyczno-metodologiczna dla analizy i opisu mowy dwujęzycznej

Dla dalszej analizy i opisu tekstu dokumentującego mowę dwujęzyczną przyjmuję następujące uściślenia definicyjne pojęć sygnalizowanych w punkcie 3.2. Najpierw jednak powrócę do przyjętego w badaniach nad dwujęzycznością (i również nad wielojęzycznością) stwierdzenia, iż w umyśle dwujęzycznego nosiciela dwa języki tworzą swoistą strukturę. Stwierdzenie to ma istotne konsekwencje metodologiczne, które stały się przedmiotem teoretycznych dociekań twórców wspomnianej już szwajcarskiej szkoły bilingwizmu i glottodydaktyki¹⁷ związanej z uniwersytetem w Neuchâtel: François Grosjean, Georges’a Lüdi, Bernarda Py i ich uczniów (Gajo et al. 2004). Podstawą ich dociekań teoretycznych są liczne i długoletnie obserwacje empiryczne zachowań językowych osób używających w komunikacji językowej dwu czy więcej języków, a dla takich osób sytuacja dwujęzyczności (czy trój- – i więcej – języczności),

17 Obie te dziedziny językoznawstwa mają obecnie wspólny obszar badawczy w tym sensie, że glottodydaktyka korzysta z ustaleń naukowych dostarczanych przez badania nad bilingwizmem: dostrzega się paralelizm pomiędzy procesem nabywania/uczenia się języka obcego a procesem stawiania się osobą dwujęzyczną.

w której się znajdują, jest normalna. Dodajmy, iż sytuacja ta dotyczy coraz większej liczby osób w skali globalnej. W związku z tym Lüdi i Py postulują, by dwu- i wielojęzyczność uznać za jedną z **możliwości normalności językowej** (Lüdi, Py 2003: 1–11)¹⁸. A to oznacza – wobec powszechnego w lingwistyce uznawania jednojęzyczności za jedyną normalność językową, zgodnie z monolityczną wizją języka – nowe podejście do bilingwizmu: podejście, w którym zaczyna się traktować sytuację bilingwizmu jako normalność językową, fundowaną na kompetencji dwujęzycznej i dwukulturowej osoby.

4.1. Kompetencja dwujęzyczna obejmuje oczywiście kompetencję osoby w zakresie jej J1 oraz kompetencję w zakresie jej J2; ale powstaje pytanie natury metodologicznej, jak taką strukturę dwóch kompetencji badać i opisywać, ponieważ, jak stwierdzają Lüdi i Py:

Nie wystarczy dodać dwa niezależne od siebie języki, czy dwie schematyzacje rzeczywistości, aby scharakteryzować kompetencję dwujęzyczną-dwukulturową. W kontakcie jednego języka (jednej schematyzacji) z drugim językiem (drugą schematyzacją) **modyfikują się one** do tego stopnia, że powstaje z tego coś **oryginalnego**, coś **nowego**¹⁹ (ibid.: 54, tłum. i podkr. – B.L.).

Lüdi i Py odrzucają badanie i opis kompetencji dwujęzycznej osoby bilingwalnej czy to jako zwykle dodawanie dwóch kompetencji jednojęzycznych, czy to poprzez porównywanie kompetencji w każdym z języków bilingwisty z kompetencją jednojęzyczną rodzowitego użytkownika języka jako wzorcem idealnym, a więc jako realny punkt odniesienia nieistniejącym (Lüdi 1987: 1, 2; Lüdi, Py 2003: 8, 54–55, 82–84). Postulują w zamian wizję **autonomiczną kompetencji dwujęzycznej**, która przyznaje tej ostatniej status *a u t o n o m i i w z g l ę d n e j* w stosunku do kompetencji jednojęzycznej (w zakresie każdego z języków). Status ten oznacza, że osoba dwujęzyczna posiada kompetencję *o r y g i n a l n ą*, która nie jest charakteryzowana poprzez zwykle dodanie dwóch języków J1 i J2, ale która stanowi dla bilingwisty podwójny repertuar językowy – *d w a z a s o b y* językowe, które może on eksploatować w sposób oryginalny i kreatywny w komunikowaniu się z innymi bilingwistami (Lüdi 1987: 1–2; Lüdi, Py 2003: 8–9, 83–84). Zmienia to istotnie sposób, w jaki badacz podchodzi do analizy i opisu aktualizacji kompetencji dwujęzycznej, czyli tekstów: zrywa się z interpretacją, że nadawca dwujęzyczny użył kompetencji

18 Takie samo – prekursorskie – stanowisko w kwestii uznawania dwu- i wielojęzyczności za normalną sytuację językową zajął Jan Baudouin de Courtenay już na początku XX w., pisząc słowa przytoczone jako motto tych rozważań (Baudouin de Courtenay 1984: 141–142).

19 Il faut comprendre qu'il ne suffit pas d'additionner deux langues autonomes ou deux schématisations de la réalité pour caractériser la compétence bilingue-biculturelle. Au contact l'une de l'autre, **elles se modifient** à tel point qu'il en résulte **quelque chose d'original, de nouveau** (Lüdi, Py 2003: 54, podkr. – B.L.).

dwujęzycznej – czyli wstawił segment w J2 w tekst realizowany w J1 – ponieważ miał niewystarczającą komunikacyjnie kompetencję jednojęzyczną w J1, a pyta się o to, jak użył w aktualizacji tekstowej swoich dwóch zasobów językowych. Nie jest to więc podejście w terminach deficytu wiedzy językowej u użytkowników dwujęzycznych (Lüdi 1987: 1), ale jest to podejście w terminach repertuaru / **zasobu językowego** u tychże, który staje się nowym pojęciem i narzędziem do opisu językowego wymiaru bilingwizmu zaktualizowanego w danym tekście.

4.2. Pojęcie kompetencji dwujęzycznej jest nieodłączne od nosiciela takiej kompetencji, czyli osoby dwujęzycznej, którą jest autor tekstu (z utrwaloną mową dwujęzyczną) i jego odbiorca. Wielość i różnorodność kryteriów definicji bilingwizmu dały asumpt do ujęcia ich w pewne typy. W polskiej literaturze przedmiotu typologię definicji dwujęzyczności przedstawiła Krystyna Wróblewska-Pawlak, powołując się na ustalenia Maurice'a van Overbeke'a (Wróblewska-Pawlak 2004: 19–30), oraz Władysław T. Miodunka (2010: 56–60, 2013: 279–281).

Ujęcie bilingwizmu, które wydaje się najbardziej adekwatne do przedmiotu tego artykułu, przedstawia definicja osoby dwujęzycznej zaproponowana przez Lüdiego i Py'ego. Za tymi badaczami przyjmuję, że „**być osobą dwujęzyczną** oznacza, iż jest się zdolnym przechodzić z jednego języka na drugi w wielu sytuacjach, kiedy jest to możliwe bądź konieczne, nawet z kompetencją znacznie asymetryczną”, oraz że „praktykuje się regularnie J1 i J2”, czyli że zasoby pochodzące z dwóch języków są osobie *d o s t ę p n e* – są do jej dyspozycji i są jej *u ż y t e c z n e* z punktu widzenia konstruowania tekstu (Lüdi, Py 2003: 131; Py 2007: 95–97)²⁰. Jest to ujęcie funkcjonalne dwujęzyczności, bo akcentuje *u ż y w a n i e* przez osobę jej wiedzy językowej w zakresie obu języków adekwatnie do sytuacji wymagających ich stosowania (Lüdi, Py 2003: 1; Ligara 2010: 145). I jest dalekie od modelu bilingwisty idealnego postulowanego przez Leonarda Bloomfielda, który definiuje bilingwizm w terminach opanowania dwóch czy więcej języków *t a k i e g o s a m e g o j a k p r z e z r o d o w i t y c h u ż y t k o w n i k ó w* (Bloomfield 1933, za: Devilla 2007: 3), czyli w terminach idealnej kompetencji językowej w zakresie obu języków. Gdy idzie o interesującego nas w tym artykule dwujęzycznego nadawcę – dwujęzycznego autora, to jego bilingwizm traktuję jako podwójny zasób językowy, z którego autor czerpał tworzywo językowe dla swojego tekstu. Ze względu na zarysowaną powyżej metodologię opisu niezbędne staje się jakieś kryterium pozwalające rozróżnić sytuację dwujęzyczności i sytuację poligloty doskonale znającego drugi (J2) i kolejny język, jako że nadawcy tekstów będących przedmiotem naszego opisu są

20 „Etre bilingue signifie, [...], être capable de passer d'une langue à l'autre dans de nombreuses situations si cela est possible ou nécessaire, même avec une compétence considérablement asymétrique” (Lüdi, Py 2003: 131) oraz „[...] les bilingues c'est-à-dire les personnes pratiquant de manière régulière L[angue]1 et L[angue]2” (Py 2007: 95).

scharakteryzowani przez tę pierwszą sytuację. Wydaje się, że tym kryterium może być *sytuacja używania obu kodów*: w przypadku bilingwisty jest to właśnie praktyka używania przemiennie dwóch (i więcej języków) i konieczność wykorzystywania przez niego każdego z dwóch języków w komunikacji z innymi ludźmi. Ustalenia zaś co do tego, że autorzy tekstów byli (są) osobami dwujęzycznymi, należą do biografii językowej, którą dla autora danego tekstu należy sporządzić (Ligara 2010: 145).

4.3. Kiedy dwujęzyczny nadawca sięga w tworzeniu tekstu do dwóch kodów – do dwóch swoich zasobów werbalnych – powstaje twór heterogeniczny, nazywany przez szwajcarskich badaczy (*le parler bilingue* – co można odwzorować jako **mowa dwujęzyczna**). Pod względem pojęciowym w polskiej literaturze przedmiotu nawiązują do niego tylko częściowo następujące terminy: wspomniane już wyżej *makaronizowanie* (por. 2.), dalej *mięszanie się języków* (Baudouin de Courtenay 1984: 142), *melanż* „elementów języka polskiego [...], języka kraju osiedlenia i języków innych grup etnicznych, z którymi polonijne zbiorowości wchodzą w kontakt” (Dubisz 1997b: 23), *zmieszanie kodów* (Bajerowa 1992: 413). Pojęcie *mowy dwujęzycznej* okazuje się bardziej adekwatne jako narzędzie opisu interesującego nas w tym artykule zjawiska językowego, gdyż ujętykawia to, że u podstaw powstania badanego przez nas tworu stoi *kompetencja dwujęzyczna* autora.

Do powstania mowy dwujęzycznej dochodzi między bilingwistami w sytuacji właściwej dla trybu dwujęzycznego (Lüdi, Py 2003: 144). Samo pojęcie *mowy dwujęzycznej* zostało utworzone przez badaczy szwajcarskich w badaniach nad wypowiedziami ustnymi padającymi w trakcie konwersacji, czyli powstającymi w interakcji między osobami dwujęzycznymi. Wydaje się jednak, że można rozszerzyć zakres stosowania tego pojęcia także do tekstów pisanych spełniających kryteria wytworzenia mowy dwujęzycznej. Takie teksty nazywam dalej: **tekstami pisаныmi dokumentującymi mowę dwujęzyczną** oraz krócej: **zapisaną mową dwujęzyczną**, odróżniając ją od tekstów mówionych wtórnie zapisanych (por. 2.). Nadto, dla określenia *zapisana* używam wymiennie *utrwalona*.

Czym charakteryzuje się mowa dwujęzyczna w ogóle – i ta mówiona, i ta pisana? Kiedy, tworząc tekst, dwujęzyczny nadawca robi użytek ze swoich dwóch zasobów językowych, czyli ze swojej kompetencji dwujęzycznej, może nie móc czy nie chce utrzymać swoich dwóch kodów całkowicie od siebie oddzielonych (Lüdi, Py 2003: 139–141); w miejscu, w którym wewnątrz tego samego tekstu (komunikatu) przechodzi z jednego języka na drugi, aktywuje oba języki równocześnie i w rezultacie oba może wprowadzić w relacje (por. 3.2.), które na poziomie tekstu przybierają postać **spotkania się dwóch języków**, określanego jako **kontakty językowe**. Zagadnienie kontaktów językowych stanowi osobny dział badań lingwistycznych; konieczne jest zatem zastrzeżenie, że w tym artykule kontakty między dwoma językami rozpatruję tylko w ich wymiarze tekstowym, to znaczy jako zjawiska usytuowane na poziomie

tekstu, a to implikuje badanie ich również z punktu widzenia tekstu: z uwagi na to, że zostały wyprodukowane w danym tekście, bada się je jako zjawiska *l o k a l n e*, to znaczy pojawiające się w tekście (tutaj pisanym) *p u n k t o w o* i na skutek działania instancji tekstotwórczych opisanych w punkcie 3.3., zatem nie wywołują one przeorganizowania systemów w ich całości (Lüdi, Py 2003: 111).

4.4. Zmiana jednego języka na drugi dokonana przez dwujęzycznego nadawcę w trakcie tego samego komunikatu, skutkująca kontaktami językowymi (na poziomie *parole*), znajduje swoje odbicie w tekście w postaci specyficznych korelatów językowych, które są śladami kompetencji dwujęzycznej autora. Terminy, jakimi opatrywano w literaturze przedmiotu językowe rezultaty kontaktów między językami, są różne: przedstawia się je tradycyjnie w rozbiciu na pewne typy (oznaczające sposoby) kontaktów językowych, jak przemienność/przełączanie kodów (*code switching*), z/mieszanie kodów (*code mixing*) oraz interferencje i kreacje językowe (Hamers, Blanc 1983: 198–205; Sękowska 2010: 36–56; Ligara 2010: 149–166, 2011: 171–174).

Nowością metodologicznie istotną, jaką wniósł Lüdi, a za nim szkoła szwajcarska, jest całościowe ujęcie przejawów kontaktów językowych wynikających z bilingwizmu indywidualnego czy też grupowego jako **marques transcodiques – wykładników transkodowych**, które stają się **hiperonimem** dla wyróżnianych tradycyjnie typów kontaktów językowych (Lüdi 1987: 3–14; Lüdi, Py 2003: 141–159).

Lüdi i Py definiują *wykładniki transkodowe* jako

[...] każdy element dający się zaobserwować na powierzchni dyskursu (tekstu, uwaga – B.L.) w jednym języku czy danej odmianie, który przedstawia, dla mówiących i/albo badacza lingwisty, ślad wpływu innego języka czy odmiany (Lüdi, Py 2003: 142, tłum. B.L.)²¹.

Określenie **trans+kodowe**, na tle rozbicia, a więc i ujmowania przejawów kontaktów językowych jako osobne typy – których definicje nie pozwalają znaleźć jakiegoś wspólnego punktu między nimi, w praktyce z przewagą badań nad jednym tylko typem, interferencjami – wydaje się poznawczo bardzo trafne i werbalizujące istotę określanego zjawiska: tak procesu, jak i rezultatu procesu. Jako hiperonim, określenie *transkodowy* zawiera pewną nadwyżkę pojęciową w stosunku do terminów już w badaniach ustalonych: przedrostek *trans-* wnosi znaczenie, że kwalifikowany tym określeniem element stanowi pomost między dwoma kodami, zbliżając, a nawet łącząc jeden kod z drugim, oczywiście punktowo w danym miejscu tekstu. Całość zaś określenia odsyła do *spotkania (się) dwóch kodów (systemów) w tekście*, a więc do zjawisk heterogenicznych, co jest znaczeniem uogólnionym hiperonimu.

21 On désignera par *marque transcodique* tout observable, à la surface d'un discours en une langue ou variété donnée, qui représente, pour les interlocuteurs et/ou le linguiste, la trace de l'influence d'une autre langue ou variété (Lüdi, Py 2003: 142).

Inną jeszcze zaletą terminu *wykładniki transkodowe* są konotacje potencjalnie pozytywne: termin ten wskazuje na to, że autor czerpie w sposób oryginalny – bo pokonując ograniczenia narzucane przez kod brany monolitycznie – tworzywo językowe ze swojego zasobu dwóch systemów (ze swojej kompetencji dwujęzycznej), czyli tworzywo tekstu **wzbogaca**. Termin ten nie konotuje natomiast znaczenia ‘niewystarczające opanowanie języka pierwszego czy języka drugiego’ (Lüdi 1987: 1–5).

Odnosząc zaś termin *wykładniki transkodowe* do terminów zadomowionych w polskiej literaturze przedmiotu, możemy zauważyć, że najbliższy mu pojęciowo jest termin Stanisława Dubisza i E. Sękowskiej *elementy skonstrastowane w zestawieniu z oboma podstawami porównawczymi* ze wskazaniem na deficytowy charakter tych elementów w zakresie obu języków (Dubisz, Sękowska 1990: 220; Dubisz 1997c: 326).

Zatem hiperonimiczne pojęcie *wykładniki transkodowe* stanowi dla nas narzędzie analizy i opisu tekstów pisanych dokumentujących mowę osób dwujęzycznych. Eksцерpcja materiału badawczego wiąże się z problemem identyfikacji w tekście śladów spotkania się dwóch języków. Jako najbardziej naoczny ślad jawi się **wstawienie do tekstu** realizowanego w danym języku *signifiants* należących do drugiego kodu (por. przykład (1), punkt 3.). Bardziej zamaskowanym śladem są znaczenia (*signifiés*) i struktury należące do drugiego kodu, ubrane w *signifiants* kodu pierwszego (por. przykład (2), punkt 3.). Pierwszy sposób obecności drugiego kodu w tekście sygnalizuje **zmianę języka** w toku linearnym tekstu i już jest pierwszym znaczącym wykładnikiem transkodowym.

Wykładniki transkodowe stają się śladami spotkania (się) dwóch języków w konkretnym tekście, spotkania, dodajmy, sam tekst wzbogacającego. Dla badacza stanowią one korelaty językowe *kompetencji dwujęzycznej* autora, zaktualizowanej jako *mowa dwujęzyczna* zapisana przez niego w tekście.

Różnorodności wykładników transkodowych i ich rozmaitym funkcjom w tekstach pisanych, a także samym gatunkom, w których autorzy chętnie sięgają po mowę dwujęzyczną, poświęcona będzie druga część niniejszego opracowania²².

Skróty

J1 – język pierwszy, także język podstawowy, bazowy tekstu

J2 – język drugi, także język wstawiony, włączony do tekstu napisanego w języku pierwszym

Literatura

ADAM J.-M., 1999, *Linguistique textuelle. Des genres de discours aux textes*, Paris.

BACKVIS C., 1958, *Quelques remarques sur le bilinguisme latino-polonais dans la Pologne du seizième siècle*, Bruxelles.

²² Część druga zostanie opublikowana w następnym numerze „LingVariów” – Red.

- BAJEROWA I., 1992, *Cytaty obcojęzyczne w tekstach polskich jako ślady przeszłości*, „Poradnik Językowy” z. 6, s. 412–420.
- BAUDOIN DE COURTENAY J., 1984, [1904], *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*, [w:] idem, *O języku polskim*, Warszawa, s. 139–225.
- BEAUGRANDE R.-A. DE, DRESSLER W.U., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, Warszawa.
- BILLIEZ J., 2007, *Etre plurilingue: handicap ou atout?*, „Ecart d’identité” nr 111, s. 88–90.
- BŁASIAK M., 2011, *Dwujęzyczność i ponglish. Zjawisko językowo-kulturowe polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii*, Kraków, „Biblioteka Tradycji” nr CVIII.
- DECYK W. ET AL., 1988: W. Decyk, S. Dubisz, A. Markowski, A. Nagórko, E. Sękowska, *Słownik wyrazów polonijnych. Zeszyt próbny*, Warszawa 1988.
- DECYK W., DUBISZ S., 1988, *Słowo wstępne*, [w:] W. Decyk et al. 1988.
- DEVILLA L., 2007, *Marques transcodiques et choix de langues dans les interactions exolingues-plurilingues dans Galanet*, [w:] A. Pinna, S. Cocco, C. Varcasia (red.), *Atti del Seminario internazionale di Linguistica Corpora, discorso e stile / Corpora, discourse & style* (Sassari, 18–19 maggio 2007), Roma.
- DOROSZEWSKI W., 1938, *Język polski w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Warszawa.
- DUBISZ S. (red.), 1997a, *Język polski poza granicami kraju. 1945–1995*, Opole.
- DUBISZ S., 1997b, *Język polski poza granicami kraju – Wstępne informacje i definicje*, [w:] idem (red.), *Język polski poza granicami kraju. 1945–1995*, Opole, s. 13–46.
- DUBISZ S., 1997c, *Język polski poza granicami kraju – Próba charakterystyki kontrastowej*, [w:] idem (red.), *Język polski poza granicami kraju. 1945–1995*, Opole, s. 324–376.
- DUBISZ S., SĘKOWSKA E., 1990, *Typy jednostek leksykalnych w socjolektach polonijnych (próba definicji i klasyfikacji)*, [w:] W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie. Zbiór studiów*, Warszawa–Kraków, s. 217–233.
- DUSZAK A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- GAJO L. ET AL., 2004: L. Gajo, M. Matthey, D. Moore & C. Serra (red.), *Un parcours au contact des langues. Textes de Bernard Py commentés*, Paris, „Langues et Apprentissages des Langues”, s. 139–148.
- GROSJEAN F., 2007, [1997], *Mieszanie, przetwarzanie językowe – problemy, wyniki i modele*, [w:] I. Kurcz (red.), *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, Gdańsk, s. 311–339.
- GRUCHAŁA J.S., KUREK H. (red.), 2010, *Silva rerum philologicarum. Studia ofiarowane Profesor Marii Strycharskiej-Brzezynie z okazji Jej jubileuszu*, Kraków, „Biblioteka LingVariów” t. 10.
- HAMERS J.F., BLANC M., 1983, *Bilingualité et bilinguisme*, Bruxelles.
- HAUGEN E., 1972, *Language Contact*, przekł. ros.: Э. Хауген, *Языковой контакт*, [w:] В.Ю. Розенцвейг (red.), *Новое в лингвистике*, Москва, s. 61–80.
- HÉBERT L., 2005, *Une sémantique différentielle unifiée*, *Texto!*, septembre 2005 [en ligne], www.revue-texto.net/Parutions/CR/Hebert_CR.html, 29 VI 2013.
- KIKLEWICZ A., 2010, *Kategorie lingwistyki międzykulturowej w ujęciu systemowym*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXVI, s. 73–96.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1976, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- LABOCHA J., 2008, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków.
- LABOCHA J., 2012, *Tekst, wypowiedź, dyskurs jako kategorie tekstologiczne*, „LingVaria” VII, nr 1, s. 29–35.
- LE NOUVEAU PETIT ROBERT. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris 2007.

- LIGARA B., 2010, *Bilingwizm polsko-francuski Adama Mickiewicza. W stronę antropologii lingwistycznej*, „LingVaria” V, nr 2, s. 141–170.
- LIGARA B., 2011, *Dwujęzyczność twórców literatury polskiej jako problem badawczy historii języka*, „LingVaria” VI, nr 1, s. 165–178.
- LIPIŃSKA E., 2003, *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków.
- LÜDI G., 1987, *Les marques transcodiques: regards nouveaux sur le bilinguisme*, [w:] idem (red.), *Devenir bilingue – parler bilingue. Actes du 2e colloque sur le bilinguisme, Université de Neuchâtel, 20–22 septembre 1984*, Tübingen, s. 1–21.
- LÜDI G., 2004, *Pour une linguistique de la compétence du locuteur plurilingue*, „Revue française de linguistique appliquée” 2004/2, Vol. IX, s. 125–135.
- LÜDI G., PY B., 2003, *Etre bilingue*, Bern.
- MIODUNKA W., 1990, *Wstęp*, [w:] idem (red.), *Język polski w świecie. Zbiór studiów*, Warszawa–Kraków, s. 9–20.
- MIODUNKA W.T., 2010, *Dwujęzyczność, walencja kulturowa i tożsamość (e)migracji polskiej w świecie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” z. LXVI, s. 51–71.
- MIODUNKA W.T., 2013, *O definiowaniu języków ojczystego i obcego oraz o „terminologicznym chaosie” w glottodydaktyce – polemicznie*, „LingVaria” VIII, nr 2, s. 275–283.
- PY B., 2004, *Pour une perspective bilingue sur l’enseignement et l’apprentissage des langues*, [w:] L. Gajo, M. Matthey, D. Moore & C. Serra (red.), *Un parcours au contact des langues. Textes de Bernard Py commentés*, Paris, „Langues et Apprentissages des Langues”, s. 139–148.
- PY B., 2007, *Apprendre une langue et devenir bilingue: un éclairage acquisitionniste sur les contacts de langues*, „Journal of Language Contact – THEMA” 1 (2007), www.jlc-journal.org, s. 93–100.
- RASTIER F., 2010, [1991], *Sémantique et recherches cognitives*, Paris.
- SĘKOWSKA E., 1994, *Język zbiorowości polonijnych w krajach anglojęzycznych. Zagadnienia leksykalno-słotowórcze*, Warszawa.
- SĘKOWSKA E., 2010, *Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze*, Kraków.
- SKWARCZYŃSKA S., 1937, *Estetyka makaronizmu. (Próba postawienia zagadnienia)*, [w:] *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu. „Z zagadnień poetyki”* nr 6, Wilno, odb.
- SZLIFERSZTEJN S., 1981, *Wstęp*, [w:] eadem (red.), *Z badań nad językiem polskich środowisk emigracyjnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź, s. 7–27.
- WEINREICH U., [1963], 2008, *Lingue in contatto*, Torino.
- WILKOŃ A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.
- WRÓBLEWSKA-PAWŁAK K., 2004, *Język – tożsamość – migracja. O strategiach adaptacyjnych Polaków zamieszkałych we Francji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa.

Bilingualism in text. Part 1. Linguistic status. Research paradigms

Summary

The paper presents problems related to texts that record the bilingual speech of their authors, carriers of two languages, L1 and L2. The bilingual author, while creating his or her text, drew from the verbal resources of both of his or her languages. The verbalized encounters of two codes in the text (code switching, code mixing and interference) constitute manifestations of bilingual speech. The paper is composed of two parts.

The first part defines the linguistic status of texts in bilingual speech as a separate object of linguistic research. This status is determined by the presence of transcodic markers on the surface of the texts as traces of active bilingualism of their authors, and the awareness that the authors have of transgressing the standards caused by a change of language within a single text. As an object of linguistic research, texts in bilingual speech pose the question, on the one hand, of how the bilingualism of the author influences the linguistic shape of the text itself, and on the other hand, of how heterogenous elements, incompatible by nature, create a definite semantic whole, a supersign that the receiver interprets as a textual semantic unit.

Study of texts in bilingual speech falls into four linguistic paradigms, which are: 1. the paradigm of intercultural communication, 2. the vision of bilingualism and linguistic contacts contained in the theoretical proposals of the Swiss school of language pedagogy and research into bilingualism (François Grosjean, Georges Lüdi, Bernard Py, and their students), 3. the paradigms which place text in the centre of linguistic research, i.e. text linguistics and discourse analysis, in view of the connection between a text that was created in the bilingual mode with the context of its creation and its interpretation, and 4. the interpretive semantics of François Rastier, together with the postulate to study each linguistic phenomenon in four descriptive orders: the syntagmatic, the paradigmatic, the hermeneutic and the referential.

The theoretical-methodological framework of study of texts recorded in bilingual speech, is created by a number of research concepts suggested by these paradigms. In particular, 1. the concept of **bilingual competence** of a bilingual author as two verbal resources that he or she can exploit during the creation of text, 2. the concept of a **bilingual person** as someone who communicatively operates in two languages, 3. the concept of **transcodic markers** as the hyperonym for all the traces of encounters of two codes (L1 and L2) in the given text, as a result of the bilingualism of the author.